

француске снаге су кренуле долином Вардара, али овај маневар остао је без војног значаја. Савезници су обећавали Србији корпус од 150.000 људи, али због неслагања у њиховим врховним командама до ове помоћи није дошло.

Десетине хиљада нејачи повлачили су заједно са војском. Руски посланик јављао је да Србија представља покретну масу избеглица. Оволики број избеглица закрчио је ионако слабе саобраћајнице, па је повлачење војске било изузетно отежано.

Српски званичници делили су судбину свога народа. На линији фронта били су команданти армија, па чак и остарели краљ Петар. Занимљиво је да је непријатељ потпуно погрешно разумео појаву српског краља на фронту. Дошавши половином новембра у Берлин, Иштван барон Буријан је рекао канцелару фон Бетман-Холвегу да је српски краљ примећен близу фронта и да лично сматра да

Повлачење преко Албаније

Влада и Врховна команда одлучиле су да се војска повуче на обалу Албаније и одатле евакуише и с тим у вези су обећавале савезнике да благовремено упуште храну и опрему. Пашић је телеграфисао српским посланицима на страни: *Након повлачења, ми ћемо за месец дана имати војску од 250.000 људи, добро опремљену, обучену и наоружану и која ће моћи, у друштву са савезницима, не само истерати непријатеља, већ га и уништити.* У наредби Врховне команде од 25. новембра 1915. стоји: *Насио је шренушак када се стицајем прилика морамо повлачити кроз Црну Гору и Албанију... Кайишталација би била најгоре решење, јер се њоме губи држава... Једини сјас из ове ситуације је повлачење на јадранско приморје. Ту ће се наша војска реорганизовати... ше ћемо ојети*

и један број цивила, већина политичких првака и професора универзитета. Био је то још један знак патриотизма. Постојале су три линије повлачења. Дуж њих, остало је десетине хиљада мртвих од глади, изнемоглости и арнаутских куршума.

Мојковачка битка

С малаксавањем отпорне снаге српске армије непријатељском притиску је све више била изложена Црна Гора. Аустроугарска 3. армија отпочела је 5. јануара општи напад на црногорску војску. Иако у изузетно тешком положају Црна Гора је била своје најсјајније битке.

У сектору Мојковца, аустроугарске трупе су почеле напад 5. јануара, а 6. су прешле у напад свим снагама, па су до краја дана направиле већи продор у одбрамбеним положајима санџачке војске. Дивизијар сердар Јанко Вукотић доноси на Божић 7. јануара историјску одлуку: *Не повлачимо се, не чекамо непријатеља већ нападимо.* У зору 7. јануара напад је отпочео Ускочки батаљон и одмах за њим Колашинска бригада. У борби која је трајала од зоре до сумрака, санџачка војска не само што је одбацила непријатеља, већ га је тако потукла да му је одузела сваку офанзивну снагу. Тиме достигнута граница између Берана и Андријевице, у сектору Мојковца и на реци Тари, држали су све до 18. јануара када им је наређено да се предају.

На Ловћенском фронту ситуација је стајала другачије: вишеструко надмоћне (у људству 6:1) аустроугарске трупе, после крваве борбе, заузеле су Ловћен 11. јануара. У целини узев, црногорска војска се показала дорасла искушењима што се не може рећи и за органе власти. Одбијајући да нареди повлачење војске заједно са Србијанцима, краљ је напустио земљу 19. јануара, не оставивши никакве инструкције за даљи рад. Крња влада је одлучила да обустави отпор 20. јануара. Тог дана је генерал Конрад пророчки писао барону Буријану да треба рачунати, као с вероватним, да ће Црногорци повести герилску борбу.

Евакуација

Доласком на албанску обалу била је окончана тек прва етапа страдања, јер на обалама Албаније није било довољно

хране, ни санитетског материјала. Доста хране је стигло у Бриндизи, али италијанска морнарица је споро пребацивала те количине. Српски посланици извештавали су о тешком стању српске војске. На висини историјског тренутка био је и регент Александар. Иако озбиљно болестан, одбио је да се пребаци у Италију, већ је остао са својом војском и народом. Драматично регентово писмо, тачније очајнички апел руском цару Николају, имало је ефекта. Руски цар упутио је силама Антанте ултиматум са следећом садржином:

Уколико се српска војска одмах не избави из Албаније Русија раскида савез са Антантом и склапа сепаратни мир са Немачком. О значају овог ултиматума за Србе говори и жеља Николе Пашића, који је пред смрт 1926. завештао цео новчани износ са своје штедне књижице за подизање споменика Николају II управо због овог чина. Коначно су од стране савезника предузете конкретне мере. Првих 12.000 Срба евакуисано је у Бизерту. До 21. фебруара 43 савезничка брода су евакуисала преко 150.000 српских војника на Крф „острво спаса“, како су га Срби назвали. Погрешно је увржено мишљење да су француски бродови превезли српске војнике и цивиле. Могуће је да је то мишљење историјска урбана легенда због песме „Креће се лађа француска“. Истина је да је Италијанска краљевска морнарица својим бродовима пребацила Србе – а не Французи.

Српска војска на Крфу

Маса избеглица налазила се на крају физичких и психичких снага. Искрцавање на Крф описао је француски очевидцац: *Сви уишће беху ишћуно исцрпјени, сћраховитио мршави. Јадни Срби. Излазили су из чамаца иридржавани од морнара и шесера, иењући се шешко уз брдо, иодуирајући се иушкама и најзад се сурвавали ишћуно исцрпјени, тошово бесвесни.* Измучене српске војнике свакодневно је косила смрт. У почетку је било просечно 120 смртних случајева дневно. Болесници су ради изолације и лечења били скупљени на острву Виду, али на њему се одиграла таква агонија да је међу Србима острво постало познато под именом „острво смрти“. Ипак несрећа није могла бити бескрајна: метеоролошке прилике су се поправиле,

је то знак да краљ хоће да се преда. Аристократи Двојне монархије једноставно нису могли да схвате да се с оне стране фронта у истом рову боре и сељак и краљ. Сви су очекивали да се појаве српски парламентарци и да траже мир, па чак и силе Антанте, али на седници владе у Крушевцу од 29. октобра 1915. закључено је да се има истрајати до краја у досадашњој политици. Српска војска и народ, слили су се на Космет.

иредствљати једну чињеницу с којом ће савезници мораћи рачунаши. Држава није изубила своје биће, она и даље ишћоји, иако на шућем земљишћу, доклегод је шу владалац, влада и војска ма колика њена јачина била.

Извлачење кроз Албанију остало је у српској традицији запамћено као Голгота Србије. Влада је стигла у Скадар 28. новембра, а Врховна команда 6. децембра. Са војском је преко Албаније кре-

